

ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ В ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Ф.Ф.Шацдор

У житті кожного народу бувають непередбачувані моменти і повороти історії, часто-густо вони змінюють самий хід "вчительки життя" і цим самим надають новий хід подій. До таких явищ відносяться екстремальні ситуації та стихійні беди, які носять природний або антропогенний характер — це і землетруси, завали, повені, селі, небезпечні ерозії ґрунту, зсуви, лісові пожежі, снігові заноси та лавини, засуха, епідемії, епізоотії, нашествия сарани, а також війни, повстання, демонстрації, страйки, мітинги, військові перевороти і революції, екологічні та техногенні аварії і т.д.

Власне, екстремальні ситуації — це такі моменти в житті людей, які характеризуються непередбачуваними серйозними і безпосередніми загрозами суспільному здоров'ю, а стихійні беди — катастрофічні ситуації, що виникають у результаті явищ, дій сил природи, що мають надзвичайний характер і можуть призвести до порушення повсякденного ритму життя різних груп людей, людських жертв, знищенню матеріальних цінностей.

Саме поняття катастрофа — це факт нашого повсякденного життя, незалежно від того торкається вона нас безпосередньо чи ні. Загибель тисяч людей під час землетрусу в Сальвадорі, виверження вулкану в Індонезії, радіаційний викид в Україні викликали у світі почуття тривоги і бажання допомогти постраждалим. Під терміном катастрофа вчені на сьогоднішній день розуміють подію, обмежену часом і місцем, при якій суспільство чи його самостійна частина переживає сильну небезпеку, а юридичні та фізичні особи несуть надто великі втрати, при яких порушується соціальна структура і стає неможливим виконання всіх або багатьох важливих функцій суспільства.

Незалежно від внутрішніх і зовнішніх причин, катастрофа, як і інші критичні ситуації, є результатом взаємодії кількох основних перемінних, серед яких:

- раптовість, масштабність катастрофи, що не дозволяє тримати події під контролем;
- руйнівні наслідки;

наявність зовнішніх і внутрішніх об'єктивних труднощів для прийняття відповідних заходів завчасно;

ненадійність попереднього попередження

5. ступінь концентрації членів общини, так і цілої общини концентрувати свою волю, вміння підтримки громадськості під час катастрофи.

Оскільки, наш край — Закарпаття у своєму кліматично-географічному та історико-політичному положенні розташоване досить специфічно, то тут знайшли своє місце майже всі, крім морських, види екстремальних ситуацій.

Землетруси — підземні поштовхи і коливання земної кори, що викликає тектонічною діяльністю. Сейсмічна активність Карпат відома з давніх-давен, але регулярними дослідженнями землетрусів почали займатися лише на початку ХХ століття, коли в Ужгороді, у 1934 році, була відкрита сейсмологічна станція.

1090 р. — землетрус в Карпатських горах, зафіксований в угорських літописах.

14.12.1729 р. — два землетруси на Закарпатті з епіцентром у селі Вошігово.

31.01.1797 р. — землетрус в селі Ракошівно

1.07.1830 р. — землетрус в Тячеві

21.12.1870 р. — землетрус в Тячеві

7.10.1894 р. — землетрус в селі Буштинно

18.01.1924 р. — землетрус в селі Страбичово

28.06.1926 р. — землетрус в селі Тересва

7.04.1931 р. — землетрус в Берегові

2.08.1936 р. — землетрус в селі Анталовці

5.04.1963 р. — землетрус у Рахові

25.09.1977 р. — землетрус в Берегові

8.03.1978 р. — землетрус у Виноградоні

23.08.1979 р. — землетрус в селі Угтя

11.07.1985 р. — землетрус в селі Угтя

5.05.1989 р. — землетрус у Виноградоні

19.01.1999 р. — землетрус поблизу села Дяково

Повінь — розлиття водної стихії на значній території. На річках Закарпаття у середньому за рік буває до 15 повеней, як локальних так і загально регіональних. Від однієї до п'ятих із них припадає на заплана рік, внаслідок чого руйнуються

населені пункти, окремі будинки, мости, шляхи, і навіть, бувають людські жертви. До XIX ст., про катастрофічні повені на Закарпатті мало що відомо, є лише незначні повідомлення в покрайніх записках окремих церковних приходів.

1739-1743 рр. – значні повені у жупі Берег.

1740-1940 рр. – у Карпатах зафіксовано 12 катастрофічних повеней (1913, 1919, 1928, 1932, 1937)

1941-2001 рр. – у Карпатах зафіксовано 96 катастрофічних повеней (1947, 1955, 1962, 1969, 1970, 1980, 1994, 1998, 2001)

2001 р. – через значні повені заборонили вирубувати ліс на Закарпатті.

Пожежі – вогняна стихія, що створює небезпеку для здоров'я людини та її матеріальних цінностей. Пожежі на Закарпатті були особливо небезпечним явищем, оскільки переважна більшість будинків будувалася з дерева і стріхи покривалися дерев'яною дракотою-шинглями або ж соломомою. Крім, того закарпатських регіон відносять до тих природних зон, де велика активність блискавок і громових днів, через що майже кожного року на полонинах, де розвинуте вівчарство гине від однієї до п'яти людей.

1766 р. – блискавка зруйнувала Хустський замок.

1781 р. – велика пожежа в Ужгороді

1880 р. – у Берегові трапилася велика пожежа.

1999 р. – тепле і сухе літо призвело до значних пожеж на зернових полях та дугах.

Селі, зсуви, засуха, завали, метеоритні дощі, снігові лавини та заноси – раптові лиха з тяжкими наслідками: руйнаціями, знищення, загибель. Карпатські гори ідеальне місце для формування селєвих потоків та завалів, снігових заносів. Так наприклад через гірський завал 10 тисяч років тому утворилося озеро Синевир.

1718 р. – засуха по всій Угорщині, і в карпатських комітатах.

1724 р. – зимою не було снігу у Карпатських горах.

9.06.1896 р. – поблизу села Княгиня впав метеоритний дощ (1.200 каменів, найбільший важив 279 кг)

1997 р. – снігові заноси на дорогах Рахівщини, відрізли кілька населених пунктів.

1998 р. – завал солекопальні у селіні Солотвино

1998 р. – масові зсуви, зруйновано будинки у селі Палайчик, загинули люди у селі Руська Мокра

1998 р. – селєві потоки знищили кілька відрізків шляху на Тячівщині

1999 р. – снігова лавина на Міжгірщині забрала життя людини

2000 р. – снігові заноси на Хустщині і Рахівщині.

2001 р. – формування близько сотні селєвих потоків в горах.

2001 р. – зсувами знищено автомобільні дороги, бічною ерозією пошкоджено чимало шляхів

Епідемії та епізоотії – масові поширення якої-небудь інфекційної хвороби. Велика скученість населення у Карпатах, а також консервативний традиційний стиль життя і масова епідеміологічна безграмотність призводила до численних захворювань і смертей, як людей, так і домашніх тварин. До речі, на сьогоднішній день на Закарпатті знаходиться близько 100 мотельників худоби, що загинула від ящура чи сибірської виразки, а також чимало поховань людей, які померли від тифу, дифтерії і холери.

60-і роки XIV ст. – холера на Ужанщині.

1660 р. – голод, неврожайний рік. Значне підняття цін на продукти.

1710 р. – поширення сарани на Марамарощині.

1715 р. – все село Циганівці вимерло від мору.

1723 р. – масовий весняний падіж худоби.

1742 р. – мор на Марамарощині.

1764-1765 рр. – пощесь на худобу.

1767-1768 рр. – пощесь на свиней, овець, корів.

1773 р. – тиф в Угорщині і його поширення у нашому краї.

1786 р. – мор на Закарпатті.

1788 р. – поширення на Закарпатті малярії та тифу.

1831 р. – холерні бунти в жупах Ут та Берег.

1885 р. – відновлення виноградників Закарпаття сортами габельної групи після знищення, 2.700 га лози, філоксерою із Америки.

1915 р. – масові загибелі військовослужбовців від тифу та холери.

1996 р. – черевний тиф у Сваляві, позива СНІДУ.

1997 р. – масові захворювання лептоспірозом та трихинельозом

1999 р. – епідемія грипу та гепатиту

2000 р. – епідемія туберкульозу

Аварії (залізничні, автомобільні, повітряні, трубопровідно-магістральні, екологічні) — небезпечна подія техногенного характеру, яка супроводжується руйнаціями та важкими наслідками для здоров'я населення. Щороку на автошляхах області гине понад сотня людей, що набагато перевищує кількість померлих від серцево-судинних хвороб. Найбільш значними техногенними аваріями були: загибель пасажирів рейсового автобуса у селі Задуж під час зіткнення з вантажною машиною, що перевозила технічну кислоту; залізничні аварії з вагонами завантаженими небезпечними матеріалами на станції Яблунів; витік паливних матеріалів з нафто-і продуктопроводів з важкими екологічними наслідками село Уклін у 1998 році, три випадки виліту сконебезпечних матеріалів у річку Тису в 2000 році, спорудження небезпечного хімічного сховища у селі Ключарки у 2000 році.

Голод, неврожайні роки — тривале недоїдання через відсутність їжі. Кажуть, що краще гір можуть бути лише гори, але саме гори і відповідно гірський клімат не сприяє розвитку сільського господарства на Закарпатті. Суворі зими, різкі похолодання весною та влітку у горах, часті засухи в низовині, незначна площа придатних для обробки земель — все це сприяє неврожайам, а відповідно недоїданню та голоду.

1726 р. - голод на Мараморощині.

1750 р. - великий неврожай на Верховині.

1785 р. - голод на Закарпатті.

1795 р. - неврожайний рік на Закарпатті.

1811-1813 рр. - неврожай на Закарпатті.

1816 р. - голод на Закарпатті

Війна, повстання, демонстрації, мітинги протесту — організована збройна боротьба між державами, суспільними класами та вираження яких-небудь громадсько-політичних настроїв. Вчені стверджують, що людство за часів свого усвідомленого цивілізаційного процесу набагато більше прожово у війнах, ніж у мирний час. На жаль і Закарпаття у цьому не виняток. Єдине що можна позитивного у цьому повідомити — це

що швидка боротьба у нашому регіоні ніколи не відбувалася на ґрунті підґрунті.

I ст.до н.е. - прихід гето-дакійських племен на Закарпатті і розгром місцевих кельтських племен, які після цього відійшли до Німеччини.

107 р. - легіони римського імператора Марка Ульпія Трояна розгромили даків і зруйнували на Закарпатті дакійське городище в Малай Копаці.

IV ст. - захоплення гунами на чолі з вождем Аттілою Панонії.

VII ст. - Верхнє Потисся під владою аварського каганату.

898 р. - перехід угорських племен через Карпати і їх війни зі слов'янами, які жили за Карпатами. Про це писалося у літописі Нестора-літописця — "воювати на живущих волохи и словіни".

903 р. - похід угорців (вождь Арпад) на Закарпатті. Захоплення фортець Унг, Вари. Інформація за хронікою Авоніма.

1086 р. - грабницький похід на Закарпатті половців хана Кутеся і захоплення ними Мукачева.

1092 р. - Ласло I Святий видав наказ про покарання тих, хто буде інконувати язичницькі обряди біля джерел, дерев, каміння. Особливо це стосувалося жителів гірських районів.

1241-42 р. р. - перехід монголо-татарами хана Бату через Верещий перевал і перебування на Закарпатті. Взяття Мукачево, Ужгород, Тячів, Солотвино.

1315 р. - жупан Угич (П. Пете), жупан Берега (Б. Кокас), жупан Угочі (І. Мойш) підняли повстання проти окатоличення славянського населення і нового короля Карла Анжу, який хотів централізувати державу.

1352 р. - комесдант Мукачівського замку Деже, в районі Підгор'я розбив загін хана Атламоша, а самого хана стратив.

1437-1438 рр. - повстання у комітатах Угочі і Мараморощ.

XVI-XVII ст. - зародження опришківства на Закарпатті.

1514 р. - селянське повстання куруців-хрестоносців в Угорщині під проводом Дьордя Дожі. Значний вплив повстання на Закарпаття.

1520-і роки - початок війни між католицькою Австрією та протестантською Трансильванією.

1537 р. - зруйновано Мукачівський монастир.

1551 р. - страйкуючі солдати Солов'яна покинули часті.
Перший страйк в Угорщині. Вони вимагали поліпшення свого становища та скасування смертної кари.
1558 р. - зруйнування замку Клішко (Виноградово) військами Габсбургів.
1564 р. - зруйнування Квасівського замку.
1566 р. - похід турків на Закарпаття і Словаччину.
Потрабовано Берегово, Севлюш, Варя, Мочола, Кідощ, Астеня, Дідово, Буча, Бігана, Берега, Косіно, Квасово, Гута, Бене.
1596 р. - місто Берегово знищено турками.
XVII ст. - діяльність загонів опришків у селах Люта, Загорб, Поляна, Дубриничі, Росток, Волосанка, Отамани опришків: Л. Варга, І. Сивоход, О. Руснак, П. Орос, С. Форгач.
1604-1606 рр. - антигабсбурзьке повстання під проводом Іштвана Бочкаї у трьох закарпатських жупах.
1618-1648 рр. - тридцятирічна війна. Військами графа Бетлена захоплено Угочинський і Берелький комітати. Мукачівський замок був опорним центром руху проти Габсбургів.
1631 р. - повстання селян Закарпаття під проводом Часара.
1632 р. - нове селянське повстання в Ужвійському і Березькому комітатах.
2 грудня 1648 р. - запорозькі козаки разом з титарами напали на Ужанську жупу і "все попалили біля Ужгорода".
1664 р. - трансільванський князь Михайл Апафі направив П. Раца павести порядок у Верхніх Реметах, де 37 опришків захопили село.
1672 р. - селянські повстання в Марамароші та Угоці. 500 чоловік під проводом Г. Піка захопили Севлюш, Середні, Горонду.
1678-1685 рр. - національне повстання під проводом князя Імре Текелі проти панування австрійських Габсбургів.
1686 р. - Берегово спустошено під час повстання під проводом Імре Текелі.
1682-1688 р. р. - скорочення кількості сіл в Закарпатті через міжусобні війни: із 145 до 115. Кількість селян із 3739 до 955 в Ужанському комітаті, у 34 селах.
1698 р. - повстання в Угоці (Фанчиково, Севлюш, Варя, Підвиноградово) під проводом Ессе та Кіша.
40-і роки XVIII ст. - повстання селян в Угоці під проводом І. Поліничча.

1701-1702 р. р. - діяльність опришків під проводом Пилті (за його голову призначили 500 талерів) на Марамарощині.
1703 р. - початок визвольної війни угорців проти Габсбургів під проводом Ференца II Ракоці.
1703 р. - діяльність опришків під проводом Пилті, Ф. Бойко, І. Пискливого в жупах Угоча, Берег.
1717 р. - напад на Хует 20-тисячної орди кримських татар.
1744-1745 рр. - діяльність на Закарпатті окремих загонів опришків Слекси Довбуша.
1760 р. - релігійне повстання на Марамарощині.
XIX ст. - діяльність загонів опришків С. Товта, І. Кокоша, І. Поліничча.
1841 р. - скарги цеховиків Ужгорода на урядовців.
2.05.1848 р. - угорська революція і її вплив на Закарпаття. Звільнення революціонерами з Мукачівського замку арештантів.
Літо 1848 р. - у селі Оріховиця повстання місцевих селян. Виступи проти феодалів у Студеному, Келечині, Пилипці, Гольчині. Селяни Оросієва видали революційну програму "Стоймо на порозі свободи і рівності".
22.04.1849 р. - угорські революціонери під керівництвом майора Йосипа Мартіні біля Підгорнянського моста розбили австрійські війська генерала Баркова.
1897 р. - страйк лісорубів Малого Березного.
1899 р. - прийняття законопроекту про обмеження свободи друку, зборів демонстрацій.
30.10.1903 р. - страйк на заводі "Мушдує".
1904 р. - страйк закарпатських залізничників.
19.03.1905 р. - демонстрація в Ужгороді. Вимога загального виборчого права.
1905 р. - перша політична демонстрація у Берегоці.
1905 р. - страйк мулярів Мукачєва.
1913-1914 рр. - Марамароський процес проти православних.
1913 р. - страйк друкарів Ужгорода і робітників пивзавода м. Мукачєво.
1914 р. - Перша світова війна на Закарпатті. У вересні 1914 р. стався прорив російських військ поблизу Ясіня, Рахова, Ужа. На кінець жовтня 1914 р. відбувся новий наступ російських військ на Ужок і Яблунецький перевали та захоплення ними 15 закарпатських сіл.
1916 р. - діяльність опришків Миколи Шугія.

24.11.1917 р. - демонстрація у Берегові "На честь руських подій".

20.01.1918 р. - страйк пегельників та полонників Мукачева.

12.01.1919 р. - 31-й Чехословацький полк (полковник Чаффа) зайняв Ужгород.

1919 р. - окупація східних районів Румунією і вихід Марамарошнин до її складу.

1.05.1920 р. - вимога трудящих Мукачеве скасувати надзвичайний стан на Закарпатті.

1.06.1922 р. - загальний страйк трудящих Мукачеве проти безробіття.

1923 р. - страйк робітників меблевої фабрики Блюма у Мукачеві.

1925 р. - розправа з демонстрацією в Берегові.

1928 р. - демонстрація селян Бороняви та Хуста.

1929 р. - забастовка виноградарів Берегівщини.

1931 р. - мітинг проти кровопролиття у Хусті (Мукачево).

30.12.1933 р. - пройшов Мукачівський антифашистський мітинг.

1936 р. - забастовка виноградарів Берегівщини.

26.10.1938 р. - рішення уряду Праги про заборону всіх партій у Закарпатті.

1.11.1938 р. - маніфестація українських організацій "Підкарпаття не дамо!".

15-18.03.1939 р. - повна окупація Карпатської України Угорщиною. Вхідження Закарпаття у Другу світову війну.

1942 р. - арешти молоді та інтелігенції Закарпаття нацистами.

1944 р. - партизанська війна на Закарпатті. Прихід Радянської Армії.

13.11.1944 р. - завершення визволення території Закарпаття від нацистів.

24.03.1945 р. - декрет "Про вільну зміну релігії". Початок релігійних переслідувань і заборон греко-католицької церкви та новосвангельських деномінацій. Масові заслання та репресії проти інтелігенції.

січень 1945 р. - декрет "Про виселення угорців до Угорщини".

19.08.1991 р. - Ужгородська міська рада єдина в області, одна з перших в Україні засудила спробу державного перевороту у СРСР.

10.06.1992 р. - рішення про закриття Пістряліаської РЛС.

Зв'язаною основною проблемою у цих екстремальних ситуаціях було те що населення не встигало вчасно адаптуватися до нормального життя. Через це і відбувалися та відбуваються масові міграції до віддалених країн. Так, зокрема, за даними зарубіжних вчених, лише в одних Сполучених Штатах Америки проживає до півтора мільйона українців, вихідців із Закарпаття, що набагато більше ніж у самому краї.

Будь-яка екстремальна ситуація несе в собі загрозу перерости в загально регіональний психічний відрив з наступними соматичними порушеннями. Тому можна з певністю сказати що у теперішніх жителів Закарпаття виробилася властивість до збереження організації поведінки в умовах стресу. Саме так, не дивлячись на виникнення, під впливом стресу, емоційної напруги, власне, не відбувається дезорганізації поведінки, основні цілі продовжують реалізовуватися, зберігається раціональне мислення в ситуаціях катастрофи, правильно проводяться в життя необхідні схеми, зберігається мотивація.